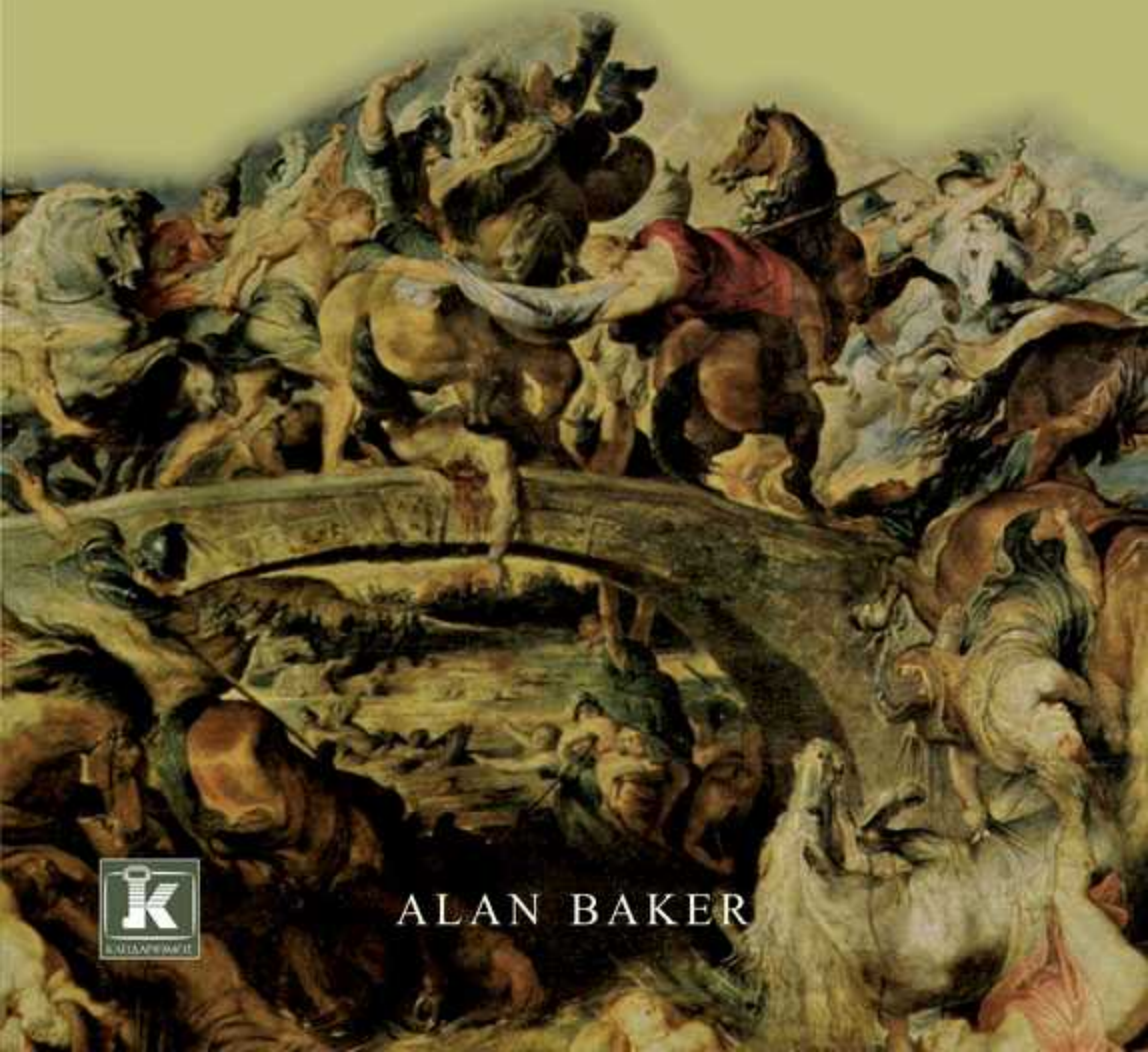

ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ^{της} ΙΣΤΟΡΙΑΣ

*Μύθοι, μυστήρια και παραφροσύνη
από ολόκληρο τον κόσμο*

ALAN BAKER

Περιεχόμενα

Εισαγωγή 9

—∞∞—

1 ΑΤΛΑΝΤΙΔΑ 13

Η αναζήτηση για τη χαμένη ήπειρο

—∞∞—

2 ΜΥΘΙΚΕΣ ΠΟΛΕΜΙΣΤΡΙΕΣ 25

Ο θρύλος των Αμαζόνων

—∞∞—

3 ΣΕΙΡΙΟΣ 31

Τα μυστήρια του αστεριού του σκύλου

—∞∞—

4 ΑΡΧΑΙΟ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΟ; 41

Το μυστήριο του Στόουνχεντζ

—∞∞—

5 ΤΟ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ ΘΑΥΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ 47

Η Μεγάλη Πυραμίδα του Χέοπα

—∞∞—

6 Ο ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΘΕΟΥ; 55

Η προέλευση της Αγίας Γραφής

—∞∞—

7 ΚΑΤΑΚΛΥΣΜΟΣ ΕΞ ΟΥΡΑΝΟΥ 61

Ο Νώε και η Μεγάλη Πλημμύρα

—∞∞—

8 ΤΟ ΑΞΕΠΕΡΑΣΤΟ ΤΕΧΝΟΥΡΓΗΜΑ 67

Η κιβωτός της διαθήκης

—∞∞—

9 ΜΥΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ 71

Οι Καθαροί, η ιερή γενεαλογία
και τα ευαγγέλια των Γνωστικών

—∞∞—

10 ΜΑΥΡΗ ΜΑΝΤΟΝΑ 87

Το μυστήριο με τις μαύρες Παρθένους

—∞∞—

11 ΙΕΡΕΣ ΠΛΗΓΕΣ 93

Το μυστήριο με τα στίγματα

—∞∞—

12 ΤΟ ΝΕΚΡΙΚΟ ΣΑΒΑΝΟ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ; 97

Το μυστήριο με τη Σινδόνη του Τορίνου

—∞∞—

13 ΦΩΤΕΙΝΕΣ ΟΑΣΕΙΣ 101

Οι θρύλοι της Σαμπάλα και της Αγκάρθα

—∞∞—

14 ΦΑΡΟΣ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΘΕΟΥΣ; 117

Οι γραμμές της Νάζκα

—∞∞—

15 ΘΗΛΥΚΟΣ ΠΑΠΑΣ; 121

Ο θρύλος του «Ιωάννη Αγγλικού»

—∞∞—

16 ΚΡΑΝΙΟ ΤΗΣ ΣΥΝΤΕΛΕΙΑΣ 125

Το μυστήριο με τα κρυστάλλινα κρανία

—∞∞—

17 ΑΠΟ ΜΙΑ ΑΝΗΛΙΑΓΗ ΧΩΡΑ 131

Τα πράσινα παιδιά του Γούλπιτ

—∞∞—

-
- 18 Ο ΔΡΟΜΟΣ ΤΗΣ ΜΑΓΙΣΣΑΣ 137**
Οι γυναίκες που εξασκούν τις κρυφές τέχνες
—∞∞—
- 19 ΕΞΩΓΗΙΝΟΙ ΚΑΙ ΝΕΡΑΪΔΕΣ 149**
Παράξενες αλληλογραφίες
—∞∞—
- 20 ΠΟΛΗ ΦΤΙΑΓΜΕΝΗ ΑΠΟ ΧΡΥΣΑΦΙ; 161**
Ο θρύλος του Ελ Ντοράδο
—∞∞—
- 21 ΜΑΓΟΣ Ή ΤΣΑΡΛΑΤΑΝΟΣ; 167**
Η εκπληκτική ζωή του κόμη Καλιόστρο
—∞∞—
- 22 Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΠΟΥ ΕΦΤΙΑΞΕ ΤΟΝ ΘΕΟ 183**
Η παράξενη ζωή του Τζον Μάρει Σπίαρ
—∞∞—
- 23 ΕΞΩΓΗΙΝΟΣ ΚΑΚΟΠΟΙΟΣ; 191**
Τα παράξενα κατορθώματα του Τζακ με τις Σούστες
—∞∞—
- 24 ΤΟ ΠΙΟ ΜΥΣΤΗΡΙΩΔΕΣ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟ
ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ 199**
Το αίνιγμα του *Χειρογράφου Βόινιτς*
—∞∞—
- 25 Η ΠΑΡΘΕΝΟΣ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ 205**
Τα οράματα της Φάτιμα
—∞∞—
- 26 Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΗΣ ΤΡΕΛΑΣ 211**
Η παράξενη ιστορία του “Gloomy Sunday”
—∞∞—
- 27 ΕΝΑΣ ΟΝΕΙΡΟΠΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΚΟΤΑΔΙΟΥ 215**
Τα παράξενα οράματα του Χ. Φ. Λάβκραφτ
—∞∞—

28 ΕΝΑΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΗΣ ΣΤΟΝ ΜΑΓΙΚΟ ΚΟΣΜΟ 233

Τα παράξενα ταλέντα του Όστιν Όσμαν Σπέαρ

—∞∞—

29 ΕΚΡΗΞΗ ΔΑΙΜΟΝΙΣΜΟΥ; 247

Ο αποκρυφισμός στο Τρίτο Ράιχ

—∞∞—

30 ΤΡΟΜΟΙ ΑΠΟ ΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΤΗΣ ΓΗΣ 263

Οι παράξενοι ισχυρισμοί του Ρίτσαρντ Σέιβερ

—∞∞—

31 ΘΕΩΡΙΕΣ ΣΥΝΩΜΟΣΙΑΣ 277

Ποιος κυβερνάει πραγματικά τον κόσμο;

—∞∞—

ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 291**ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ 295**

ΑΤΛΑΝΤΙΔΑ

Η αναζήτηση για τη χαμένη ήπειρο

Ένας μεγαλοπρεπής πολιτισμός

Είναι αναμφίβολα ο πιο φημισμένος από όλους τους θρύλους: το μυθικό νησί-ήπειρος που βρίσκεται κάπου πέρα από τις «Ηράκλειες Στήλες», η πατρίδα ενός προχωρημένου και φωτισμένου πολιτισμού, που κυριαρχούσε στον κόσμο πολύ πριν ριζώσουν οι πρώτες πόλεις στα μακρινά εδάφη της Μεσοποταμίας, στα ανατολικά. Η Ατλαντίδα και οι μυστηριώδεις κάτοικοί της έρχονται από τα σκοτεινά βάθη της προϊστορίας και, διασχίζοντας τις χιλιετίες, φτάνουν μέχρι το σήμερα για να μας προκαλέσουν θαυμασμό και να μας σαγηνεύσουν.

Ο πρώτος που έγραψε για την Ατλαντίδα ήταν ο Πλάτωνας, που περιγράφει αναλυτικά τον χαμένο πολιτισμό σε δύο από τους διαλόγους του, τον *Κριτία* και τον *Τίμαιο*, όπου υποδύεται τον νεαρό σπουδαστή που παρακολουθεί τις συζητήσεις του Σωκράτη με μια ομάδα φίλους του. Ο ένας από τους φίλους, ο Κριτίας, αναφέρει πολλά για την Ατλαντίδα και τους κατοίκους της, περιγράφει τη θέση της, την ιστορία της, την κοινωνία της, τα πιστεύω και τα έθιμά της –και την ολοκληρωτική καταστροφή της από «βίαιους σεισμούς και πλημμύρες, σε μία και μόνο μέρα και μία νύχτα». Ακόμη και στην κλασική αρχαιότητα όμως, υπήρχαν πολλοί που πίστευαν ότι η Ατλαντίδα ήταν απλώς ένα εφεύρημα του Πλάτωνα· ακόμη και μια εξέχουσα προσωπικότητα όπως ο Αριστοτέλης πίστευε ότι ο Πλάτωνας είχε μαγειρέψει ολόκληρη την ιστορία, ότι η θαυμαστή χώρα υπήρξε μονάχα στη φαντασία του.

Αυτό πιστεύουν σήμερα και οι περισσότεροι αρχαιολόγοι και ιστορικοί: ότι η Ατλαντίδα δεν υπήρξε ποτέ και ότι ήταν, στην πραγματικότητα, μια αλληγορική περιγραφή του θρυλικού μινωικού πολιτισμού στην Κρήτη της εποχής του χαλκού. Στο βιβλίο του, *Lost Continents* (Χαμένες ήπειροι), ο Λ.

Σπραγκ ντε Καμπ προτείνει ότι «ο πιο λογικός τρόπος να κρίνουμε την ιστορία του Πλάτωνα ... είναι σαν μια εντυπωσιακή αν και αποτυχημένη προσπάθεια να γράψει ένα πολιτικό, ιστορικό, και επιστημονικό μυθιστόρημα – μια πρωτόπορα ιστορία επιστημονικής φαντασίας», που παρουσιάζει πώς φανταζόταν ο Πλάτωνας μια ειδυλλιακή κοινότητα.

Είναι άραγε δυνατόν να κάνει λάθος η μετριοπαθής κοινότητα των ορθόδοξων αρχαιολόγων, να υπήρξε πραγματικά η Ατλαντίδα και τα ερείπιά της να κείτονται ακόμη στα βάθη των ωκεανών, περιμένοντας να τα ανακαλύψουμε;

Είτε προσπαθούσε να μεγαλουργήσει γράφοντας ένα μυθιστόρημα, είτε αναζητούσε να παρουσιάσει αποδείξεις για την πραγματικότητα, ο Πλάτωνας μας προσφέρει πληροφορίες για τις αρχές της ιστορίας της Ατλαντίδας. Δηλώνει ότι ο Σόλωνας, ένας σεβάσμιος αρχαίος Έλληνας πολιτικός, έμαθε για την Ατλαντίδα από τους Αιγύπτιους ιερείς στη Σάιδα· σκόπευε, μάλιστα, να απανθανάτισει το μύθο με ένα ποίημά του. Εξίσου φημισμένος ήταν ο Κριτίας (ο παππούς του Κριτία που παρουσιάζεται στον σπουδαίο διάλογο του Πλάτωνα), στον οποίο διηγήθηκε ο Σόλωνας την ιστορία της Ατλαντίδας.

Όταν αποσύρθηκε από τον δημόσιο βίο, ο Σόλωνας ταξίδεψε πολύ σε όλη τη Μεσόγειο και περί το 600 π.Χ. επισκέφτηκε την Αίγυπτο. Καθώς ήταν μια διάσημη προσωπικότητα του αρχαίου κόσμου, είναι πολύ πιθανό να τον δέχτηκαν σε ακρόαση οι Αιγύπτιοι ιερείς και, αυτοί που πιστεύουν ότι η Ατλαντίδα υπήρξε πραγματικότητα και όχι φιλοσοφικό εφεύρημα, ισχυρίζονται ότι εκείνη ακριβώς την εποχή οι ιερείς μοιράστηκαν με τον διάσημο Έλληνα τις παραδόσεις τους για τη χαμένη ήπειρο. (Ο Πλάτωνας επιβεβαιώνει πολλές φορές την αλήθεια όσων γράφει: «Το πιο σημαντικό είναι ότι δεν πρόκειται για κατασκευασμένο μύθο αλλά για αληθινή ιστορία», λέει.)

Ο Πλάτωνας δίνει για την Ατλαντίδα μια τοποθεσία που, με την πρώτη ματιά, μοιάζει να μην αφήνει αμφιβολίες: βρισκόταν, λέει, πέρα από τις Ηράκλειες Στήλες – με άλλα λόγια, τα Στενά του Γιβραλτάρ, που χωρίζουν τη Μεσόγειο θάλασσα από τον Ατλαντικό ωκεανό. Επειδή όμως υπάρχει ολόκληρος κόσμος «πέρα από τις Ηράκλειες Στήλες», αυτό οδήγησε συγγραφείς και ερευνητές στα νεότερα χρόνια να προτείνουν κάθε λογής θέσεις για την τοποθεσία της Ατλαντίδας, από την Αφρική μέχρι τη Βόρεια και τη Νότια Αμερική, από τη Μέση Ανατολή ως τη Σκανδιναβία, από την υποήπειρο της Ινδίας μέχρι την Ανταρκτική.

Με τι έμοιαζε η Ατλαντίδα; Για να απαντήσουμε σε αυτό, αξίζει να παρουσιάσουμε ένα μάλλον εκτενές απόσπασμα από την περιγραφή του Πλάτω-

να για την κεντρική περιοχή του νησιού, μια γόνιμη, επίπεδη πεδιάδα που φιλοξενούσε τη μυθική πρωτεύουσα:

Στο κέντρο του νησιού, κοντά στη λίμνη, υπήρχε μια πεδιάδα, που έλεγαν ότι ήταν η πιο όμορφη και η πιο γόνιμη από όλες τις πεδιάδες, και κοντά στο κέντρο της πεδιάδας, σχεδόν πενήντα στάδια¹ στο εσωτερικό, ένας όχι μεγάλος λόφος... Υπήρχαν δυο δαχτυλίδια γη και τρία δαχτυλίδια θάλασσα, όπως οι τροχοί των αμαξιών, με το νησί στο κέντρο τους να ισαπέχει από καθένα τους... Στο κέντρο υπήρχε ένας βωμός αφιερωμένος στον Ποσειδώνα και την Κλειτώ [τη θνητή σύζυγό του], περιτοιχισμένος από χρυσό τείχος που απαγορευόταν να το περάσεις... Υπήρχε ένας ναός για τον ίδιο τον Ποσειδώνα, ένα στάδιο μακρύς, τριακόσια πόδια πλάτος, και με το αντίστοιχο ύψος, αν και με κάπως εξώκοσμη όψη. Στο εξωτερικό του ο ναός ήταν καλυμμένος παντού με ασήμι, εκτός από τις μορφές στο αέτωμα, που ήταν καλυμμένες με χρυσό... Γύρω από τον ναό υπήρχαν αγάλματα και των δέκα πρώτων βασιλιάδων με τις συζύγους τους και πολλά ακόμη αγάλματα αφιερωμένα από βασιλιάδες και κοινούς θνητούς από την πόλη και τις κτήσεις της... Δύο πηγές, μία με ζεστό νερό και μία με κρύο, πρόσφεραν απεριόριστες ποσότητες νερό για τις αντίστοιχες χρήσεις, νερό με αξιοσημείωτα ευχάριστη υφή και ανώτερη ποιότητα· και όλα αυτά τα πρόσφεραν υποστηρίζοντάς τα με κατάλληλα κτίσματα και κήπους, και διοχέτευαν άλλο από αυτό σε υπαίθριες δεξαμενές και άλλο σε αίθουσες με θερμά λουτρά για χρήση το χειμώνα. Εδώ υπήρχαν ξεχωριστά καταλύματα για τους αριστοκράτες και τους λαϊκούς, και άλλα πάλι για τις γυναίκες, και για τα άλογα και για τα άλλα ενοχλητικά ζώα... Τα απόνερα τα οδηγούσαν στη σπηλιά του Ποσειδώνα που (εξαιτίας της καλής ποιότητας του εδάφους) ήταν γεμάτη δέντρα με θαυμαστή ομορφιά και μπόι, κι επίσης τα διοχέτευαν στα εξωτερικά δακτυλιοειδή νησιά από υδραγωγεία που βρίσκονταν στις γέφυρες. Σε καθένα από αυτά τα δακτυλιοειδή νησιά είχαν χτίσει πολλούς ναούς για διάφορους θεούς, και πολλούς κήπους και χώρους άσκησης, για άνδρες και για άλογα... Υπήρχαν, τέλος, караβοστάσια γεμάτα με τριήρεις και την εξάρτισή τους, όλα σε καλή κατάσταση... Πέρα από τα τρία εξωτερικά λιμάνια υπήρχε τείχος, που άρχιζε από τη θάλασσα και απλωνόταν κυκλικά, σε ομοιόμορφη απόσταση πενήντα στάδια από τον μεγαλύτερο δακτύλιο και λιμάνι, και επέστρεφε στην αρχή του καταλήγοντας στο στόμιο του πορθμού που έβγαζε στη θάλασσα. Από όλες τις μεριές του τείχους υπήρχαν πυκνά χτισμένα σπίτια και ο πορθμός και το μεγάλο λιμάνι ήταν γεμάτα

¹ ΣτΜ: Το στάδιο που αναφέρει ο Ηρόδοτος είχε μήκος 600 πόδια, περίπου 186 μέτρα.

με μεγάλο αριθμό εμπορικά πλοία από κάθε γωνιά, και από εκεί ακουγόταν μια ασταμάτητη οχλοβοή και φωνές και θόρυβοι μέρα και νύχτα.

Ο κόσμος πριν από τον κατακλυσμό

Πολλοί συγγραφείς συσχέτισαν τον Χρυσό Αιώνα της ανθρωπότητας, που αντιπροσωπεύεται από την Ατλαντίδα, με τον βιβλικό κήπο της Εδέμ και αυτός είναι αναμφίβολα ένας από τους λόγους για τους οποίους αυτός ο θρύλος εξακολουθεί να διατηρεί σταθερά ερείσματα στο σύγχρονο μυαλό. Πάντως, σοβαρές έρευνες για τον θρύλο της Ατλαντίδας δεν ξεκίνησαν με επιμονή πριν από τον 17ο αιώνα, όταν ο λόγιος Αθανάσιος Κίρχερ τοποθέτησε την Ατλαντίδα στο μέσο του Ατλαντικού ωκεανού. Χρειάστηκε όμως, να περάσει περισσότερο από άλλος ένας αιώνας για να αρχίσει να απογειώνεται το δημόσιο ενδιαφέρον για τον θρύλο.

Ο υπεύθυνος γι' αυτό ήταν ο Ιγνάτιος Ντόνελι, μια εντυπωσιακή μορφή της ιστορίας των ΗΠΑ. Αφού πήρε το πτυχίο του νομικού σε ηλικία 22 ετών, έγινε αναπληρωτής κυβερνήτης της Μινεσότας στα 28 του και έξι χρόνια αργότερα εκλέχθηκε βουλευτής στο Κογκρέσο. Το 1882 δημοσίευσε την πρώτη σύγχρονη μελέτη του θρύλου των Ατλάντων, το βιβλίο *Atlantis, the Antediluvian World* (Ατλαντίδα, ο προκατακλυσμιαίος κόσμος), που έγινε μεγάλο μπεστ σέλερ. Ένα από τα κύρια επιχειρήματα που παρουσίασε για να υποστηρίξει την ύπαρξη της Ατλαντίδας ήταν η πανταχού παρουσία των μύθων για κάποιον κατακλυσμό, που ισχυρίστηκε ότι προέρχονταν από ένα και μόνο συμβάν. Πίστευε ότι η καταστροφή αυτή, που έπνιξε τη χαμένη ήπειρο και τον πληθυσμό της, συνέβη πριν από περίπου 10.000 χρόνια. Ο Ντόνελι υποστήριξε επίσης ότι όλα τα κύρια χαρακτηριστικά του προηγμένου πολιτισμού – ανάμεσά τους η γραφή, το χαρτί, η πυρίτιδα, η ναυσιπλοΐα, και η γεωργία– είχαν εφευρεθεί ή ανακαλυφτεί στην Ατλαντίδα.

Στο βιβλίο του, *World Atlas of Mysteries* (Παγκόσμιος Άτλας των μυστηρίων), ο Φράνσις Χίτσινγκ σημειώνει ότι η μνημειώδης έρευνα του Ντόνελι επηρέασε τις εκατοντάδες επόμενα βιβλία που τοποθετούν την Ατλαντίδα στο μέσο του Ατλαντικού. «Ατυχώς» συμπληρώνει, «οι νεότερες γνώσεις μας για την έκταση του βυθού των θαλασσών και την κίνηση των ηπείρων, και άλλες επιστημονικές πρόοδοι, αδυνάτισαν τα περισσότερα από τα επιχειρήματα που προβάλλει». Στη συνέχεια, ο Χίτσινγκ παρουσιάζει μερικά παραδείγματα που αξίζει να επαναλάβουμε εδώ.

Για παράδειγμα, ο Ντόνελι υποστήριζε ότι η παρουσία ορισμένων φυτών και από τις δύο πλευρές του Ατλαντικού αποτελεί απόδειξη για κάποια αρχαία

στεριανή γέφυρα ανάμεσά τους. Η αλήθεια είναι όμως ότι οι σπόροι μπορεί να μεταφερθούν από ανέμους σε μεγάλες αποστάσεις και μπορούν επίσης να επιπλέουν χιλιάδες χιλιόμετρα στην επιφάνεια των ωκεανών. Και συνεχίζει ο Χίτσεινγκ:

Οι πολλές διατλαντικές πολιτιστικές ομοιότητες (π.χ. κατασκευή πυραμίδων, μουμιοποίηση) πρέπει να έχουν κάποια κεντρική προέλευση. Ή μπορεί οι άνθρωποι να ήταν πολύ καλύτεροι θαλασσοπόροι από ό,τι πιστεύεται. Έλληνες, Αιγύπτιοι, Κέλτες και άλλοι ευρωπαϊκοί λαοί, όλοι τους είχαν μύθους για παραμυθένιες χώρες στον Ατλαντικό· οι Αζτέκοι του Μεξικού πίστευαν ότι είχαν μεταναστεύσει εκεί από κάποιο νησί που λεγόταν «Αζτλάν» –μια λέξη πολύ κοντά στη λέξη Ατλαντίδα. Είναι αδύνατο να ανατρέψουμε αυτή την απόδειξη, που παραμένει το ισχυρότερο επιβεβαιωτικό στοιχείο του Πλάτωνα. Μερικοί από τους θρύλους πάντως, φαίνεται να είναι καθαρά συμβολικοί –και τα κελτικά νησιά του παραδείσου μπορεί μια χαρά να ήταν τα Κανάρια νησιά. Οι ίδιοι οι Αζτέκοι χρονολογούσαν την αναχώρησή τους από το Αζτλάν το 1186 μ.Χ. και οποιαδήποτε εποχή αν θεωρήσετε ότι υπήρξε η Ατλαντίδα, αυτό θα σήμαινε ότι οι Αζτέκοι θα περιπλανήθηκαν πολλές χιλιάδες χρόνια μέχρι να εμφανιστούν στα αμερικανικά αρχαιολογικά κατάστιχα.

Αναφορικά με την άποψη του Χίτσεινγκ για την ομοιότητα στη χρήση των πυραμίδων, το συγκεκριμένο σχήμα είναι το πιο σταθερό που υπάρχει για μεγάλες κατασκευές και είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι Αιγύπτιοι και οι ιθαγενείς πληθυσμοί της Αμερικής το ανέπτυξαν ανεξάρτητα οι μεν από τους δε.

Μια άλλη απόδειξη που προτάθηκε, για να υποστηρίξει ότι η Ατλαντίδα βρισκόταν στο μέσο του Ατλαντικού, είναι η Μεσοατλαντική Ράχη, η μεγάλη οροσειρά που διασχίζει τον βυθό του ωκεανού, ακολουθώντας κατά προσέγγιση την κατεύθυνση από τον Βορρά προς τον Νότο. Οι κορυφογραμμές αυτής της τεράστιας οροσειράς διαπερνούν την επιφάνεια της θάλασσας σε σημεία όπως οι Αζόρες που αποτελούν, σύμφωνα με τη θεωρία, τα τελευταία υπολείμματα της χαμένης ηπείρου. Αυτό μοιάζει πολύ ισχυρό επιχείρημα... μέχρι να αναλογιστεί κανείς το γεγονός ότι στην πραγματικότητα η οροσειρά *ψηλώνει* καθώς της προστίθεται νέο υλικό που αναδύεται αργά από τα έγκατα της Γης. Επιπλέον, είναι γεωλογικά αδύνατο πολλά μέρη της οροσειράς αυτής να ήταν πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας τόσο πρόσφατα όσο την εποχή που λέγεται ότι υπήρχε η Ατλαντίδα του Πλάτωνα.

Η Ατλαντίδα στη Μεσόγειο

Το 1939, ο Έλληνας αρχαιολόγος Σπυρίδων Μαρινάτος δημοσίευσε στην επιθεώρηση *Antiquity* (Αρχαιότητα) τη θεωρία του, σύμφωνα με την οποία ο θρύλος της Ατλαντίδας ξεκίνησε από μια φυσική καταστροφή εντελώς ασύλληπτη στην αγριότητά της και ότι η πραγματική τοποθεσία του χαμένου πολιτισμού δεν ήταν κάποια μυθική ήπειρος στο μέσο του Ατλαντικού ωκεανού αλλά ένας τόπος στη Μεσόγειο θάλασσα.

Σήμερα, το νησί της Σαντορίνης, στο νότιο Αιγαίο πέλαγος, είναι ένας δημοφιλής τουριστικός προορισμός. Τα όμορφα χωριά κρέμονται από τις πλαγιές απότομων βουνών και το περίεργο, χαώδες, σεληνιακό τοπίο, ανάλαφρα χρωματισμένο με αποχρώσεις σκούρας ώχρας, χάνεται μέσα στα ζεστά βαθυγάλανα νερά που κυματίζουν ανάλαφρα. Από τον αέρα το σχήμα του νησιού θυμίζει ένα περίεργο, ακανόνιστο μισοφέγγαρο, σαν να το σκάλισε βαθιά και να το πλήγωσε η οργή κάποιου θεού. Η εντύπωση αυτή είναι πολύ πιο κοντά στην αλήθεια από όσο θα μπορούσε να φανταστεί κανείς. Η Σαντορίνη ήταν κάποτε πολύ μεγαλύτερη από όση είναι σήμερα. Γύρω στο 1500 π.Χ., όταν το νησί ήταν γνωστό με το όνομα Θήρα, σχεδόν εξαφανίστηκε μετά από μια ηφαιστειακή έκρηξη αληθινά κολοσσιαίων διαστάσεων. Ο Σπυρίδων Μαρινάτος έκανε την εκτίμηση ότι η έκρηξη που κατέστρεψε τη Θήρα ήταν ίσως τέσσερις φορές πιο ισχυρή από την έκρηξη του Κρακατόα στον Ειρηνικό, το 1883. Όπως αναφέρει ο Χίτσινγκ, το Κρακατόα:

...προκάλεσε μια ακολουθία παλιρροϊκών κυμάτων με ύψος 15 μέτρα, που ερήμωσαν τα γειτονικά νησιά, απελευθέρωσε ένα τεράστιο σύννεφο στάχτης και κολοσσιαίους όγκους λάβας που σκέπασαν όλο το νησί, και σκότωσε 37.000 ανθρώπους· η έκρηξη ήταν τόσο εκκωφαντική που ακούστηκε 6.300 χιλιόμετρα μακριά, στην Αυστραλία –ο ιστορικά επιβεβαιωμένος πιο δυνατός ήχος που ακούστηκε στην ιστορία της Γης.

Ο Μαρινάτος έκανε την εκτίμηση πως, όταν το 1500 π.Χ. η Θήρα ανατινάχτηκε και έγινε κομμάτια, τα παλιρροϊκά κύματα και τα θραύσματα έφτασαν μέχρι την Κρήτη, σε απόσταση 100 χιλιόμετρα, όπου αποδεκάτισαν τον εξελεγμένο μινωικό πολιτισμό. Ο Μαρινάτος συσχέτισε τους Μινωίτες με τον σπουδαίο πολιτισμό για τον οποίο έγραψε με τόσο πάθος ο Πλάτωνας και ανακάλυψε ότι, αν αφαιρέσει ένα μηδενικό από τη χρονολογία 9000 π.Χ. (την εποχή που καταστράφηκε, σύμφωνα με τον Πλάτωνα, η Ατλαντίδα) και γυρίσει 900 χρόνια πίσω από το 600 π.Χ. (την εποχή που αναφέρεται ότι έγινε η συζήτηση του Σόλωνα με τους Αιγύπτιους ιερείς) φτάνει σε μια χρονολογία γύρω στο 1500

π.Χ., τη χρονολογία της καταστροφής της Θήρας. Και συμπεραίνει ο Μαρινάτος:

Επομένως, ο μύθος της Ατλαντίδας μπορεί να θεωρηθεί ιστορική παράδοση που, με τον συνηθισμένο τρόπο για τέτοια γεγονότα, εξελίχθηκε από τη σύνθεση διάφορων ξεχωριστών επεισοδίων. Η καταστροφή της Θήρας, σε συνδυασμό με τρομερά φυσικά φαινόμενα που έγιναν αισθητά ως και μέχρι την Αίγυπτο, και η ταυτόχρονη εξαφάνιση των Κρητικών που έφταναν και εμπορεύονταν στην Αίγυπτο, έδωσαν τη λαβή να δημιουργηθεί ο μύθος ενός νησιού, πλούσιου και ισχυρού πέρα από κάθε όριο, που βυθίστηκε στη θάλασσα.

Αυτό θα έπρεπε να δώσει ένα τέλος στην έννοια της Ατλαντίδας ως ενός πραγματικού πολιτισμού που άνθισε στο μακρινό παρελθόν, το χαμένο στις χιλιετίες. Αλλά η αναζήτηση της Ατλαντίδας δεν τελειώνει έτσι εύκολα. Για παράδειγμα, το 1977 ήρθαν στο φως αποδείξεις ότι η έκρηξη στη Θήρα είχε συμβεί πολύ πριν το 1500 π.Χ.: δύο Γερμανοί επιστήμονες, ο Χανς Πίχλερ και ο Βόλφγκανγκ Σίρινγκ απέδειξαν ότι εκείνος ο κατακλυσμός ελάχιστη επίδραση είχε (αν είχε) στην Κρήτη. Στην πραγματικότητα, ο μινωικός πολιτισμός συνέχισε μέχρι το 1380 π.Χ. Σύμφωνα με τον αρχαιολόγο Πίτερ Τζέιμς:

Τα μινωικά κέντρα της Κρήτης επιβίωσαν περίπου 50 χρόνια μετά την έκρηξη της Θήρας: στην περίπτωση της Κνωσού, μάλιστα, περισσότερο από 100 χρόνια. Επομένως, ο βασικός αρχαιολογικός συλλογισμός Κρήτη-Θήρα-Ατλαντίδα αποδείχτηκε ετοιμόρροπος, πέρα από όλες τις άλλες αδυναμίες των αποδεικτικών στοιχείων. Η αρχική ιστορία της Ατλαντίδας που διηγούνταν οι Αιγύπτιοι ιερείς δεν μπορεί να αφορούσε την καταστροφή του μινωικού πολιτισμού από το ηφαίστειο στη Θήρα επειδή τέτοιο πράγμα δεν υπήρξε.

Όσο για την αφαίρεση του ενός μηδενικού από τη χρονολογία του 9000 π.Χ., ο Τζέιμς τη θεωρεί και αυθαίρετη και αδικαιολόγητη, ιδιαίτερα υπό το φως του γεγονότος ότι οι Αιγύπτιοι ιερείς επισήμαναν πως συνέβησαν πολλοί μεγάλοι κατακλυσμοί και στο ενδιάμεσο διάστημα σε εκείνα τα προηγούμενα 9000 χρόνια, «επειδή αυτός ο αριθμός δείχνει τα χρόνια που πέρασαν» από την εποχή για την οποία μιλούσαν.

Σύμφωνα με τους ιερείς, έγινε ένας μεγάλος πόλεμος ανάμεσα στους Άτλαντες και τους Έλληνες, 1000 χρόνια πριν θεμελιωθούν οι «θεσμοί» του αιγυπτιακού πολιτισμού. Μια και οι αιγυπτιολόγοι συμφωνούν ότι οι αρχές του αιγυπτιακού πολιτισμού ανάγονται περίπου στο 3100 π.Χ., η χρονολογία εκεί-

νου του πολέμου μπορεί να τοποθετηθεί στο 4100 π.Χ. Φυσικά, είναι πολύ πιο πρόσφατη από το 9000 π.Χ., αλλά ο Πίτερ Τζέιμς το εξηγεί με την παρατήρηση ότι ορισμένοι αρχαίοι πολιτισμοί (για παράδειγμα, οι Αιγύπτιοι, οι Βαβυλώνιοι και οι Φρύγες) συνήθιζαν να υπερβάλλουν για το αρχαίο παρελθόν τους. Οι Αιγύπτιοι το έκαναν αυτό προσθέτοντας τα χρόνια που βασίλεψαν οι διάφοροι φαραώ τους· επειδή όμως ήταν πολλές οι περιπτώσεις φαραώ που βασίλευαν ταυτόχρονα, το αποτέλεσμα ήταν εντελώς αναξιόπιστοι αριθμοί. Ο Χίτσινγκ επισημαίνει ότι «στον Έλληνα ιστορικό Ηρόδοτο, που επισκέφτηκε την Αίγυπτο μόλις 150 χρόνια μετά τον Σόλωνα, έδωσαν για επίσημη χρονολογία της ίδρυσης του αιγυπτιακού πολιτισμού το 12.040 π.Χ.».

Αν θεωρήσουμε δεδομένο ότι και αυτό που είπαν οι Αιγύπτιοι ιερείς στον Σόλωνα είχε περάσει από αντίστοιχη διόγκωση, θα μπορούσαμε πιθανόν να φτάσουμε επιτέλους σε μια λογική ημερομηνία για την καταστροφή της Ατλαντίδας: 3100 π.Χ. (η χρονολογία που δίνουν οι αρχαιολόγοι για τις αρχές του αιγυπτιακού πολιτισμού) συν γύρω στα 500 χρόνια (διαιρώντας τα «1000 χρόνια» των ιερέων στο μισό).

Αν υπήρξε πραγματικά η Ατλαντίδα, πού θα μπορούσε να ήταν και πώς θα ήταν; Ένας από τους πιο αξιόλογους μελετητές των θεμάτων της Ατλαντίδας ήταν ο Σκοτσέζος εκδότης εφημερίδων Λούις Σπενς (1874-1955), που δημοσίευσε το βιβλίο του *Problem of Atlantis* (Το πρόβλημα της Ατλαντίδας) το 1924. Όπως το βιβλίο του Ντόνελι, έτσι κι αυτό έγινε ιδιαίτερα δημοφιλές σε ένα κοινό που εξακολουθούσε να διψάει για πληροφορίες και για εικασίες για τη φύση και τη θέση της μυθικής χαμένης ηπείρου.

Ο Σπενς, που ήταν επίσης ευρύτατα σεβαστός ως μελετητής της βαβυλωνιακής, της αιγυπτιακής, και της αμερικανικής ιστορίας –και του οποίου η *Encyclopaedia of Occultism* (Εγκυκλοπαίδεια του αποκρυφισμού) παραμένει θεμελιώδες ανάγνωσμα για το θέμα– διατύπωσε την υπόθεση ότι υπάρχουν αποδείξεις για μια αχανή ήπειρο που υπήρχε στην περιοχή του Ατλαντικού κατά τη μειόκαινη περίοδο, περίπου 25 έως 5 εκατομμύρια χρόνια πριν από την εποχή μας. Μέσα στα εκατομμύρια περασμένα χρόνια, σταδιακά διασπάστηκε μέχρι που απέμειναν μόνο πολλές μικρές εδαφικές εκτάσεις, κάποιες κοντά στη Μεσόγειο, και ένα μεγαλύτερο νησί στην περιοχή των Δυτικών Ινδιών. Ο Σπενς υποστήριξε ότι η δυτική εδαφική έκταση «διατηρείται ακόμη στα σπαράγματα των Αντιλλών». Καθώς η θάλασσα που τις περιβάλλει είναι ρηχή, φαίνεται λογική η υπόθεση πως κατά τη διάρκεια της τελευταία εποχής των παγετώνων, ό-

ταν το επίπεδο των θαλασσών βρισκόταν χαμηλότερα, μπορεί να υπήρχαν πάνω από τα νερά πολύ μεγαλύτερες επιφάνειες ξηράς.

Η ανακάλυψη της Ατλαντίδας;

Ένας από τους πιο διάσημους σχολιαστές για τα θέματα και την ιστορία της Ατλαντίδας ήταν ο Αμερικανός πνευματιστής Έντγκαρ Κέισι (1877-1945), που έδωσε μια σειρά από «υπαγορεύσεις ζωής» 1600 ανθρώπων στο διάστημα 1924-1944, στις οποίες «έβλεπε» τις προηγούμενες ζωές τους ως μελών του χαμένου πολιτισμού. Ο Κέισι ισχυριζόταν ότι η Ατλαντίδα εκτεινόταν από τη θάλασσα των Σαργασσών μέχρι τις Αζόρες και είχε μέγεθος συγκρίσιμο με της Ευρώπης. Οι αρχαίοι Άτλαντες, έλεγε, χρησιμοποιούσαν κρυστάλλους για να δημιουργούν ηλεκτρισμό και άλλες μορφές ενέργειας και για να ανανεώνουν τους ιστούς του σώματος. Εξαιτίας όμως του ανεξέλεγκτου υλισμού και της αλαζονικής αυταρέσκειάς τους έφτασαν σε ανεπανόρθωτα επίπεδα διαφθοράς και, τελικά, κατέστρεψαν την ήπειρό τους.

Ο Κέισι έκανε επίσης πολλές προφητείες, ανάμεσα στις οποίες και ότι η Ατλαντίδα θα αναδυόταν ξανά το 1968 ή το 1969. Δεν χρειάζεται να επιβεβαιώσουμε ότι αυτή η προφητεία δεν υλοποιήθηκε. Συνέβη όμως ένα άλλο γεγονός που θα μπορούσε, έστω τραβηγμένα, να θεωρηθεί ως συμβολική εκπλήρωση της προφητείας.

Στα τέλη του 1968, ένας ψαράς από τις Μπαχάμες που τον φώναζαν Μπόουνφισ («Κοκαλόψαρο») Σαμ πήρε τον αρχαιολόγο Τζ. Μάνσον Βαλεντάν και του έδειξε μια περίεργη σειρά από ογκόλιθους, που βρίσκονταν κάπου εφτά μέτρα κάτω από την επιφάνεια του ωκεανού λίγο έξω από την ακτή του Μπίμινι. Όταν ο Βαλεντάν εξερεύνησε πιο προσεκτικά τη θέση, ανακάλυψε προς μεγάλη του έκπληξη δύο παράλληλες γραμμές από ογκόλιθους τοποθετημένες τακτικά, με μήκος περίπου 600 μέτρα.

Ο Βαλεντάν ήταν επίτιμος έφορος του μουσείου επιστημών στο Μαϊάμι και δημοσίευσε μια περιγραφή των ευρημάτων του στο δελτίο *News* του μουσείου. Σε κάποιο σημείο, περιγράφει:

Ένα εκτενές οδόστρωμα από επίπεδους ογκόλιθους κανονικού και πολυγωνικού σχήματος, εμφανώς λαξευμένους και στοιχισμένους με ακρίβεια, που διαμορφώνουν ένα σχήμα που πείθει ότι είναι τεχνητό. Οι ογκόλιθοι αυτοί έχουν εμφανώς παραμείνει βυθισμένοι για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, επειδή οι ακμές των μεγαλύτερων από αυτούς έχουν λειανθεί και θυμίζουν την εικόνα από γιγάντια καρβέλια ψωμί ή πέτρινες μακρόστενες μαξιλάρες.

Δεν είναι καθόλου περίεργο ότι από τότε διχάζονται και οι γνώμες για τη λεγόμενη «Οδό Μπίμινι», με ορισμένους αρχαιολόγους και ερευνητές να ισχυρίζονται ότι οι ογκόλιθοι έχουν τοποθετηθεί από ανθρώπινα όντα και επομένως αποτελούν αποδεικτικά στοιχεία ενός εξαφανισμένου πολιτισμού, και άλλους να τα απορρίπτουν όλα ως τίποτε περισσότερο από «πλειστοκαίνους σχηματισμούς αποσαθρωμένων και ραγισμένων ακτόλιθων²» –ένα απολύτως φυσιολογικό φαινόμενο.

Όπως επισημαίνει ο ίδιος ο Τζ. Μάνσον Βαλεντάν:

Η δυσκολία βρίσκεται στο ότι οι ογκόλιθοι θα μπορούσαν και να έχουν φυσική προέλευση, αλλά και να έχουν τοποθετηθεί εκεί από τον άνθρωπο. Είναι αδιαμφισβήτητο ότι υπάρχουν κερματισμένοι ακτόλιθοι στο Μπίμινι, για παράδειγμα στη δυτική ακτή του νότιου Μπίμινι. Δεν θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί για να κατασκευαστεί ο διάδρομος...; Υπάρχουν πολλά ανάλογα για τέτοιου τύπου μεγαλιθικές κατασκευές, ανάμεσα στα οποία και η μεταφορά –για άγνωστο λόγο– των ψαμμιτικών μονόλιθων μπλουστόουν από τους λόφους Πρεσέλι της Ουαλίας στο Στόουνχεντζ, 200 χιλιόμετρα μακριά.

Κατά τη διάρκεια της αρχικής εξερεύνησης, το 1975, ο Βαλεντάν και η ομάδα του αφιέρωσαν πολλούς μήνες στη χαρτογράφηση, τις μετρήσεις, και τη λήψη γεωλογικών δειγμάτων από την Οδό Μπίμινι, η οποία αποτελείται από «γιγάντια τμήματα ογκόλιθων διαστάσεων 5x5x1 μέτρα ο καθένας, που εκτείνονται σε απόσταση μεγαλύτερη από 1000 μέτρα στην κατεύθυνση προς τον ωκεανό, σε βορειοανατολική διεύθυνση». Στο νότιο άκρο της «Οδού» υπάρχει μια καμπύλη που δημιουργεί μια αναστροφή, σαν τη λαβή μπαστουνιού σχήματος J. Όπως συνεχίζει ο Βαλεντάν:

Πέρα από τέσσερις ή πέντε εξαιρέσεις, όπου υπάρχουν δύο ή περισσότεροι ογκόλιθοι, ο ένας επάνω στον άλλον, η δομή αποτελείται από ένα μόνο επίπεδο ογκόλιθων. Μολονότι δεν έχουν τυποποιημένες διαστάσεις σε όλη την έκταση της δομής, εκτιμήσαμε με στατιστική ανάλυση ως θεωρητική μονάδα για την κατασκευή τα 1,15 μέτρα, με βάση έναν αριθμό ογκόλιθων με μήκος γύρω στα 2,30 και 3,45 μέτρα. Η υποβρύχια διεξαγωγή μετρήσεων με ακρίβεια σε στρογγυλεμένους ογκόλιθους είναι αναγκαστικά ανακριβής. Η πλησιέστερη μονάδα μέτρησης του αρχαίου κόσμου προς την υποτιθέμενη μονάδα του Μπίμινι θα ήταν ο διπλός φοινικικός πήχης, που ήταν ίσος με 1,14 μέτρα.

² ΣτΜ: beachrock = ακτόλιθοι, ψηφιδωπαγής αιγιαλός

Η ομάδα βρήκε κι άλλες αποδείξεις που ενισχύουν την άποψη ότι η προέλευση της Οδού Μπίμινι δεν είναι φυσική, όπως είναι το γεγονός ότι οι αρμοί μεταξύ των ογκόλιθων στο πάνω επίπεδο δεν συμπίπτουν με τους αρμούς των ακτόλιθων από κάτω, κάτι που θα ήταν το αναμενόμενο αν οι ογκόλιθοι ήταν απλώς αποτέλεσμα γεωλογικών διεργασιών. Επιπλέον, πουθενά στην περιοχή δεν υπάρχουν ακτόλιθοι σε ευθεία γραμμή μεγαλύτερη από 50 μέτρα (που είναι αισθητά λιγότερο από τα 600 μέτρα μήκος της Οδού): οι αρμώσεις των ακτόλιθων έχουν, κατά μέσο όρο το διπλάσιο πλάτος από το επάνω επίπεδο, και η καμπύλη του μπαστουνιού διατρέχει ακριβώς 90 μοίρες.

Μετά το τέλος της τελευταίας εποχής των παγετώνων, γύρω στα 5000 π.Χ., στην περιοχή εκείνη ανέβηκε το επίπεδο της θάλασσας –και μάλιστα, σχετικά γρήγορα. «Η καλύτερη εκτίμηση που έχουμε είναι ότι το επάνω επίπεδο των ογκόλιθων θα βρισκόταν το 6000 π.Χ. κάπου 10-12 μέτρα πάνω από την επιφάνεια του εδάφους και 2-3 μέτρα κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας γύρω στο 2000 π.Χ. Αυτό μας δίνει προσεγγιστικά και μια χρονολόγηση για την πιο πρόσφατη χρήση από ανθρώπους, εφόσον υπήρξε τέτοια χρήση.»

Ο Βαλεντάν καταλήγει πως ακαταμάχητη απόδειξη ότι άνθρωποι κατοικούσαν γύρω από την Οδό Μπίμινι θα μπορούσε να προέλθει μόνο από την ανακάλυψη τεχνουργημάτων σε αρχαιολογικά ασφαλές περιβάλλον, με άλλα λόγια, κάτω από το επάνω επίπεδο της Οδού. Αποδέχεται επίσης ότι δεν έχει βρεθεί κανένα τέτοιο τεχνούργημα –αν και στην περιοχή ανακαλύφθηκαν πολλά ενδιαφέροντα αντικείμενα, ανάμεσα στα οποία ένα θραύσμα επεξεργασμένου ογκόλιθου με αρμό και μαρμάρινες στήλες με αυλάκια. «Το ερώτημα είναι αν τα μάρμαρα και το θραύσμα με τον αρμό προέρχονται από κάποιον χαμένο πολιτισμό ή ήταν έρμα από χαμένα πλοία.»

Παρά τις πολλές θεωρίες, λογικοφανείς και αλλόκοτες, και τα διάφορα ασυνήθιστα αρχαιολογικά ευρήματα, το ερώτημα αν υπήρξε ποτέ η Ατλαντίδα παραμένει ανοιχτό. Όμως, τα αρχαιολογικά αρχεία του κόσμου μας απέχουν πολύ από το να τα θεωρήσουμε ολοκληρωμένα. Υπάρχουν αναμφίβολα πολλές ακόμη περίεργες και θαυμαστές ανακαλύψεις για να γίνουν. Ίσως, κάποια μέρα, μία από τις ανακαλύψεις αυτές να είναι τα ερείπια της Ατλαντίδας.

ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

*Μύθοι, μυστήρια και παραφροσύνη
από ολόκληρο τον κόσμο*

ALAN BAKER

Στο πέρασμα των αιώνων, το γένος των ανθρώπων αιχμαλωτίζεται από τις μυριάδες ιστορίες που περνούν από γενιά σε γενιά με τα χρόνια. Σε αυτό το βιβλίο προσπαθήσαμε να εμβαθύνουμε τις γνώσεις μας μελετώντας τα μυστήρια του παρελθόντος μας.

Το βιβλίο *Αινίγματα της Ιστορίας* εξάπτει την περιέργεια του αναγνώστη παρουσιάζοντας τους πιο γοητευτικούς θρύλους και παραδόσεις –πείτε τους όπως θέλετε– που μας επιτρέπουν να συλλογιστούμε πώς πραγματικά εξελίχθηκε η ιστορία μας. Από τη χαμένη ήπειρο της Ατλαντίδας έως τη θρυλική φυλή των Αμαζόνων, το βιβλίο προσφέρει μια συναρπαστική αφήγηση που κεντρίζει τη φαντασία και αφήνει τον αναγνώστη να αποφασίσει μόνος του για το αν αυτοί οι θρύλοι είναι πραγματικότητα.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΚΛΕΙΔΑΡΙΘΜΟΣ

Δομοκού 4, Σταθμός Λαρισης, 10440 ΑΘΗΝΑ, Τηλ. 210-5237535
info@klidarithmos.gr www.klidarithmos.gr
www.facebook.com/klidarithmos.gr

ISBN 978-960-461-368-7

9 789604 613687